

ՎԱՆԱՅ ԿԱՄ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԵՒԵՌԱՋԵՒ

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆՑ

1. Յանկս մեծաւ մասամբ բարգմանուած է Հ. Հիվերնայ գաղղիացի քահանայի բնագրէն, զոր կը տպենք ի Բագմավիպիս, օգտակար համարելով ազգիս այն բանասիրաց, որք ի խնդիր են բեւեռաձև արձանագրութեանց։ Այլ և այլ տեղեր ժամօրութիւններ աշեյցնելով և պէտք եղած տեղեր ուղղելով օտարազգի ուղեորիս մի քանի տեղագրական սխալները, որք ամենեւին արատ մը չեն բերեր Մեծ. Հ. Հիվերնայի գիտութեան, զի նա առայցին անգամ ուղեորած է ի Հայաստան, և զանգամ պատճառաց համար շտապփոյր ըրած է իւր ուղեորութիւնն։ Յանկայի էր անշուշտ բանասիրաց տեսնել Բագմավիպիս մէջ այդ արձանագրութեանց պատկերներն այլ, բայց մեծ լինելով և տեղ գրաւելնուն պատճառաւ զանց ըրած ենք, բաւականանալով միայն մի քանի փոքրադիր արձանագրութեամբք. մնացածները մեծաւ մասամբ կարող են գտնել փափաքողը, Արարատ անագրոյ. Հայոց Մեծաց տեղագրութեան, կամ 1863 տարուոյ Բագմավիպի, և Արարատ, և Սիւսկան տեղագրութեանց մէջ։

Հ. Ս. Է. փ.

Յուցակս երկու մասն է. մին է արդէն ծառայած և տպագրուած արձանագրութեանց, միւսն այն արձանագրութեանց՝ զորս մեք գտանք կամ զորս մեզ ցոյց տուին տեղագիրք։

Առաջին մասն ամբողջապէս նոր չէ. ասոր վերայ գրած է Պ. Սէյս իւր « Սեպաձև արձանագիրք վանայ » նշանաւոր ուսումն.

նասիրութեան մէջ. (*The Cuneiform Inscriptions of Van* (J. R. A. S. of G. B. and I. vol. XIV, XX.) Բայց այս գրութեանը հազուադիւս լինելէն զատ, պակասաւոր ևս է, յաճախ լակոնականութեամբը, և երբեմն նաև անճշգրտութեամբ, և այս անշուշտ, Պ. Սէյս ի Հայաստան ամենեւին այցելած չլինելուն համար։ Այս երկու փափագելիքն (*desiderata*) ինչ որոշել տուին հրատարակելու աւելի մանրամասն և տեղագրական տեսակիտու աւելի ճիշդ մի նոր ցանկ։

Մտածեցի նաև հետեւալ Պ. Սէյսի ծանակագրական կարգէն, և ընտրել տեղագրական կարգ մը՝ որ լաւ կերպով ցուցնէր Բիաինա (*Biaïna*, վանայ) թագաւորաց յառաջիկայացութիւնն իրենց յաղթութեանց մէջ և մեծապէս դիւրացնէր նոր արձանագրութեանց հետազոտութիւնը։ Բայց մի նկատուութիւն ինչ արգելք եղաւ. վանայ բեւեռաձև արձանագրութիւնք ենթարկուեր էին արդէն երեք տարբեր թուագրութեանց, որք են Շուլցի, Մորդմանի և Պ. Սէյսի։ Ասոցմէ այնպիսի խառնակութիւն մը առաջ եկած էր, որ չուզեցի չորրորդ թուագրութեամբ մը խառնակութիւնը աւելցնել, այլ ուզեցի հետեւիլ այս ցուցակիս մէջ Պ. Սէյսին։

Մորդմանի թուահամարները զորս կը նշանակեմ ցուցակիս մէջ են իւր հետեւալ բնագրով գրուածքն. Ընթերցումն և մեկնութիւնն Հայկական բեւեռագրոց վանայ և Շրլակայից. տպուած գեթմանական Արեւելեան Ընկերութեան Հանգիսին մէջ։ *Entzifferung und Erklärung der Armenischen Keilinschriften von Van*

und der Umgegend: «Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft» vol. XXVI (Nos. I-XLVI) u. XXXI (XLVII-L).

Շուլցի թուահամարներն առնուած են իւր երկասիրութենէն, որ հրատարակուած է Ասիական Օրագրի (Journal asiatique) Գ. շար, Թ. հատորի մէջ: Լ. Մ. Ռոբերտի երկասիրութիւնն, զոր շատ տեղ յիշատակած եմ, կը կոչուի Բանասիրական ուսումնասիրութիւնն սեպագծեալ արձանագրութեանց Հայաստանի: *Étude Philologique sur les Inscriptions cunéiformes de l'Arménie*. Paris, Le roux 1876.

Ջ. Ներսէս վ. Սարգիսեանի գրչին վերնագիրն է Տեղագրութիւնը ի Փոքր եւ ի Մեծ Հայս. լոյս տեսաւ ի վենետիկ 1864ին:

Ա. վանայ մէջ, բերդին եւ ապառաժ լեռան հիւսիս—արեւմտեան ստորոտը, Նաւահանգստի դրան (իսթէլէ Գափուսու) մօտ. քառակոշտի մը վերայ, որ կը ժառնակցի ստորեկերեայ կիկլոպեան շինուածոց Ս. Թովհաննու Մկրտչի աւերակ եկեղեցւոյն: Եօթը տող լաւ ֆիւցած:

Օրինակեց Լեյէրդ. առաջին անգամ հրատարակեց Պ. Սէյս, մեկնութեամբ եւ բացատրութեամբ:

Բ. Նոյն տեղը, ուրիշ քարի հատորի մը վերայ. ութը տող անջինջ պահուած: Օրինակեց եւ հրատարակեց Շուլց (Թ. Ա) Նոյնը օրինակեց նաեւ Լեյէրդ: Հրատարակեց եւ մեկնեց Մորգան (Թ. Ա): Իմ ուղեկիցս ասոր լուսանկարն հանեց:

Գ. Գալէճիկ Հայոց գիւղի մէջ. վանայ հիւսիսային կողմը. կարմրագոյն խճաքարի մը վերայ, որ կըր երկանաքարի ձեւ ունի: Այս քարս այժմ իւր սեղանի կը ծառայէ գիւղի եկեղեցւոյ մէջ: Արձանագրութիւնը քանդակուած են քարի տափարակ երեսի շուրջ. ամբողջութիւնն մէկ տող է կրկնաչիւր (en double). գրերն ջրնջուած են շատ կողմերէ ի յետին ժամանակս, իրենց վերայ քանդակուած խաչերէ: Քարը գտած են, գիւղիս շրջակայքը առանձնացեալ բրգաձեւ եւ խիստ

զառ ի վեր ժայռի մը մօտ, ժայռին զազաթան վերայ կայ փոքր եկեղեցի մը: Ըստ տեղական աւանդութեան այս տեղաւ ի հնուց նուիրուած է եղեր շատուածոց պաշտաման, հոն կայ եղեր տաճար մի եւ կուռք, որոց հետքն անգամ աներկայթ ըրած է քրիստոնէութիւնն:

Դ. Չըլըստան գիւղի մէջ, վանայ հրկողմը. Հիւսիսն անունով մէկի մօտ, երկանաքարի մը շուրջը. մէկ տող եռազիւր (en triple): Կաղապարեց (1) Որիդդ Ռասամ: Առաջին անգամ հրատարակեց եւ մեկնեց Պ. Սէյս:

Ե. Չէմզէմ լեռը, վանայ այգեստանեաց հիւսիսային գծին վերայ, Հայոց Աք—Քեօփրիս (Ալլոբրի) հանգրուանի մօտ: Չէմզէմ լեռը բաժնուած է հանգրուանէն եւ այգիներէն վտակով մի, որտ վերայ ձգուած է կաւմուրջ մի, եւ ուսկից առած է հանգրուանն իւր անունն Աք—Քեօփրիս (2), Սպիտակ կամուրջ: Չէմզէմ լեռը կը ձեւանայ կարգ մի ժայռերէ, որոց կրաքարը, նոյն նիւթէ կը թուի ինչ որ է վանայ միջնաբերդինը. ժայռերը բարձրացած են կիսաբոլոր՝ որոյ մէջ տեղը, քսան մետր գետնէն բարձր, կարծր քարի (3) վերայ քանդակուած է քառանկիւնի տափարակ զուս մի՝ կամարաձեւ բարաւորաւ, որոյ բարձրութիւնն է 5 մետր եւ լայնութիւն 2. այս զրան վերայ կան սեպաձեւ արձանագրութիւնք, թէպէտեւ մեծաւ մասամբ եղծեալ են: Սորա երկու կողմը կան նստաւանք եւ 25էն 30 հարիւրորդամետր լայնութեամբ սանդղոց աստիճանք, գրեթէ բոլորը միակընտուր քարածայունէն: Տեղացիք զայս կու

1. Estampes բառն, կաղապարել թարգմանած եմք, զգտնելով յարմարագոյն եւ բուն նշանակութիւն յայտնող մի ուրիշ բառ, հօս կաղապարել ըսելով պէտք է հասկնալ, արձանագրութեան ճիշտ նման կաղապարն հանել:

2. Ըստ Շուլցի այս հանգրուանի անունն է Աք—Քիրի. Աք—Քիրիփի. Սպիտակ Ոջին: Հայ տեղագիրքէ կ'անուանեն Ալլոբրի. Ե. Չէմզէմ լեռը, Ալլոբրի լեռ: Ալլոբրիս եւ սղշաւեր ճանապարհ հօրք մի կը համարի Ալլոբրի Շամիրամէն յառաջ, վանայ Թագաւորաց ժամանակ, Մեհան հրջ: Արեւո:

3. Այս բարը Հայք կ'անուանեն Ալլոբրի քար:

չեն Մհեր—Գափուսուռ, Մհեր կամ Միհրայ
դուռն աւելի սողորական, կը կոչին Չոպան—
Գափուսուռ, Հովնաի դուռն՝ իբր թէ, հովիւ
մը ննջելով այս դրան տակ, երազ կը տեսնէ,
յորում բարի ոգի մը կը յայտնէ իրեն այլ կա-
խարդեալ դրան բանալու զաղտիւիբը: Գաղտ-
նիքն էր քանի մը խորհրդաւոր բառեր ար-
տասանել, որք քանիպաւած էին դրան վե-
րայ, հազիւ արթնցած հովիւն կ'արտասանէ
մոգական բառերը: մէկէն գուռը կ'անակի վե-
րայ կը բացուի, առջիւ հանելով ոսկւով և
պղամանդով լի քարայր մը: Երբ ներս կը
մտնէ, գուռը կը գոցուի նա կը փութայ մա-
խաղը լեցնել թանկագին աւարով: կը կրկնէ
մոգական բառերը, գուռը կը հնազանդի իւր
հրամանին, և թող կու տայ գուռն ելնելու:
Մինչ արագութեամբ տուն կը տանէր գտած
գանձերը, կը տեսնէ որ արտորանքի ժամա-
նակ ցուպը մոռցեր է: Ելած ճամբով շուտով
ես կը դառնայ: Երբորդ ահգամ մի ևս դու-
ռը կը բացուի, բայց երբ գտազանը գտած,
այրեն կ'ուզէ գուռն ելնել, յիշողութիւնը կը
պակսի: Չի կրնար իջել մոգական խօսքերը:
կը մնայ ներսը: և զե՛ս կ'ապրի քարայրի մէջ
փակուած, ոսկից երբեմն կը լսուի իւր ողբոց
ձայները:

վերոյիշեալ պրան արձանագրութիւնը եր-
կազիր տեսակէն է, զոր օրինակեց և հրա-
տարակեց Շույց (թ. ԺԷ): Դարձեալ օրի-
նակեց լէյէրդ. կաղապարեց Դէյրսլ. հրատա-
րակեց և մեկնեց Մորգման (թ. Գ):

Չ. Ի Չորվստան (տես վերը թ. Գ):

Չորս կտոր եղած քարի մը վերայ. բե-
կորներն թուագրուած են Պ. Սէյսէն Ա. Բ.
Գ. Գ: Իւրաքանչիւրն ունի 4, 2, 3 և 3
սող, ամենքն այլ խիստ ջնջուած: Կաղապա-
րեց Ռասամ. հրատարակեց և մեկնեց առա-
ջին անգամ Պ. Սէյս (թ. ՉԱ. Բ. Գ. Գ.):

Է. Շուշանց Հայոց գիւղի մէջ, որ կ'իյ-
նայ Ներքին վարապի կողքին վերայ, գրեթէ
8 հազարամետր վանայ արեւելեան կողմը:
Այս արձանագրութիւնը ըստ Պ. Սէյսի, ա-
ռաջին անգամ տեսեր է Ռասամ Կարմուր
վանքին վարեւ պատի մը մէջ: Մենք տե-
սանք նոյն վանքի մէջ. բայց այլ ևս պատի
մէջ չէր, այլ գրուած էր վանքի գաւթին

մէջ: Արձանագրութիւնը կը բաղկանայ ան-
ջինը մնացած եօթը սողերէ: Առաջին ան-
գամ հրատարակեց և մեկնեց Պ. Սէյս, Ռա-
սամի կաղապարածին վրայէն: Իս այլ օրի-
նակեցի, և ուղեկիցս սորա մի լաւ լուսանկար
հանեց:

Ը. Դարձեալ Շուշանց Կարմուր վանքի
մէջ: Շույց գայտ տեսեր է Շուշանցի եկե-
ղեցւոյն գաւթին մէջ (ինչպէս նաև Հ. Ն.
վ. Սարգիսեան), նոյնը տեսեր է լէյէրդ
Կարմուր վանքի մէջ, և քարի մը վերայ.
որոյ ամբողջութիւնը 4 սող է: Օրինակեց և
հրատարակեց Շույց (թ. ԻԴ): Դարձեալ
օրինակեց լէյէրդ. հրատարակեց և մեկնեց
Պ. Սէյս Ռասամի կաղապարածին վրայէն:

Թ. Շուշանցի Կարմուր վանքի մէջ, տա-
փարակ և կլոր քարի մը վերայ. երեք սող,
խիստ ջնջուած: Առաջին անգամ հրատա-
րակեց և մեկնեց Պ. Սէյս՝ Ռասամի օրի-
նակէն:

Ժ. Սիգգէ Հայոց գիւղի մէջ, վանայ այ-
գեստանեաց արեւելեան գծին վերայ: Երկայն
քարի մը վերայ, եկեղեցւոյ գաւթին մէջ, 8
սող բաւական ջնջուած: Հրատարակեց և
մեկնեց Պ. Սէյս, Ռասամի կաղապարածի
վրայէն. ես ևս օրինակեցի:

ԺԱ. Նոյն գիւղի և նոյն եկեղեցւոյն մէջ,
քարի մը վերայ՝ որ կը կազմէ եկեղեցւոյ
գաւթի թաւնոց դրան աջակողմեան շրջանա-
կը: Հինգ սող ըստ բաւականի լաւ մնացած:
Հրատարակեց և մեկնեց Պ. Սէյս Ռասամ
կաղապարածի վրայէն. ես ևս օրինակեցի:

ԺԱ. 1. Նոյնպէս Սիգգէ գիւղի եկեղեց-
ւոյ մէջ, կարծեմ անոսայ եկեղեցւոյ պատին
վերայ, մուսքին աջակողմը: Երեք սող լաւ
մնացած: Հրատարակեց և մեկնեց Պ. Սէյս
Ռասամի կաղապարածի վրայէն:

ԺԲ. Շուշանց գիւղի Կարմուր վանքի
մէջ (տես վերը թ. Է), վերէն ի վար եր-
կուքի խորտակուած քարի մը վերայ: Չորս
սող ակիւրները և վերջերը ջնջուած: Օրի-
նակեց և հրատարակեց Շույց, որ քարի եր-
կու կտորները առանձին թուագրեր է (ԻԵ
և ԻՉ): Դարձեալ հրատարակեց և մեկ-
նեց Մորգման (թ. ԺԴ և ԺԵ):

ԺԳ. Շուշանց գիւղի, վանքի գաւթին

L. Rossi — Un bel mattino.

L. Rossi — Un bel mattino.

J. Israels — Donne di pescatori.

J. Israels — Donne di pescatori.

E. XIMENES — *Ea rinascita*
 Ե. ՔԻՄԵՆԵՍ — *Վերածնունդը*.

A. ROLL — *Operai della terra*.
 Ա. ՐՈԼԼ — *Գործարարը երկրի*.

C. BERTA — Lotta Oscura.
H. Pessu. — Uppålgung.

P. TROUBETZKOY — Impressione dal vero.
H. Strömström. — Uppålgung. H. Strömström.

մէջ, տափարակ եւ կլոր քարի մը շուրջը (1) : Երեք տող անկատար : Շուշց կ'ըսէ թէ զայս տեսած է Ս. Աստուածածնի (Կարմիրուր վանքի) եկեղեցւոյ գաւթին մէջ, որ 10 բոպէ Շուշանց գիւղի հիւսիս — արեւելեան կողմէ է : Նոյնը տեսած է նաեւ Լեյլը, որ նոյն ժամանակ կը ծառայէր իբր խաւրիսի փայտեայ սեան մը : Որինակեց եւ հրատարակեց Շուշց (թ. ի Գ) : Որինակեց նաեւ Լեյլը. հրատարակեց եւ մեկնեց Մորզման (թ. ի Բ) :

ԺԻ. Սուրբ Նշանի կամ Եօթն Եկեղեցւոյ (տճ. Եւտի Բիլիսէլէր) վանքի մէջ, Ներքին վարագ լեռան վերայ, գրեթէ 15 հազարամետր վանայ արեւելեան կողմը, տափարակ եւ կլոր քարի մը վերայ : Մի միայն տող եռագիր տեսակէն :

Ալաշին անգամ հրատարակեց Մորզման (թ. ի Ե) Z. D. M. G. XXX. (1877) : Դարձեալ հրատարակեց եւ մեկնեց Պ. Սէյս Ռասամի կաղապարածի վրայէն :

ԺԵ. Վանայ այգեստանեաց մէջ, Սիմոն Ֆերճուլեան հայտ մը մտ : Երկու տափարակ եւ կլոր քարերու վերայ, որք կը ծառայեն իբր խորիսի երկու փայտեայ սեանց, մէկ տող եռագիր տեսակէն : Հրատարակեց եւ մեկնեց Պ. Սէյս Ռասամի (2) կաղապարածի վրայէն : Ես եւս օրինակեցի :

ԺԶ. Տեղն անայտ. վեց տող : Հրատարակեց եւ մեկնեց Պ. Սէյս Ռասամի կաղապարածի վրայէն :

ԺԷ. Չորսվանից, Սալնապատու կամ Սուրբ Գրիգոր վանքի եկեղեցւոյ մէջ, վա. նէն 10 հազարամետր հեռու վարագ լեռան անցքերուն միոյն վերայ, փոսի մը մէջ. գորշագոյն քարի վերայ, որ զրուած է մատրան մը դրան վերայ : Հինգ երկագիր տողեր,

խիստ լաւ մնացած : Որինակեց եւ հրատարակեց Շուշց (թ. Լ) :

Հրատարակեց Մորզման (թ. ի) :

ԺԸ. Նոյն վանքի եւ նոյն եկեղեցւոյ մէջ. զրուած է Ս. Կարապետի մատրան դրան վերայ : Հինգ տող, սկիզբները եւ վերջերը ջնջուած : Որինակեց եւ հրատարակեց Շուշց (թ. ԼԱ) : Հրատարակեց եւ մեկնեց Մորզման (թ. Լ) :

ԺԹ. Դարձեալ նոյն եկեղեցւոյ մէջ, խաւրարգաճ քարի մը վերայ որ կը ծառայէ իբր խորանի վէմ : Այս քարի չորս երեսներն ծածկուած են բեւեռաքանդակներով : Ամբողջութիւնն է 19 տող, բաւական լաւ մնացած, բաց ի վրայի երեսէն : Որինակեց եւ հրատարակեց Շուշց, քարին իւրաքանչիւր երեսը առանձին առանձին թուագրերով (ԼԳ, ԼԴ, ԼԵ, եւ ԼԲ). կարգի դաւ Պ. Սէյս եւ մեկնեց Մորզման (թ. ի Բ) :

Ի. Վանայ քարալերին վերայ, հիւսիս — արեւելեան կողմը, կան երեք արձանագրութիւնք, քանդակուած բուն քարածայրի վերայ : Իրարմէ մի քանի քայլ հեռու են, բայց բարձրութեամբ մեծապէս կը տարբերին. ձախակողմեանը ամենէն բարձրն է, մէջտեղինը գրեթէ գետնի հաւասար, աջակողմեանը 10 մետրի չափ գետնէն բարձր : Քանի մը ուղղադրական տարբերութենէ զատ արձանագիրքը բոլորովին իրարու նման են : Խիստ լաւ մնացած են բաց ի մէջտեղինէն : Տասներկու տող : Որինակեց եւ հրատարակեց Շուշց (թ. ի Գ, ի Դ, ի Ե) : Որինակեց նաեւ Լեյլը, կաղապարեց Դէյրոյ : Հրատարակեց եւ մեկնեց Մորզման (թ. Դ, Ե, Զ) : Պ. Սէյս թուագրած է այսպէս Ի. 1, 2, 3 : Ուղեկիցս Ի. 2է լուսանկարը հանեց :

ԻԱ. Վանայ քարալերին զագաթը, հիւսիս — արեւելեան կողմը, քանդակուած այրի մը մտից աշակողմը ժայռի վերայ : Այլը գրեթէ կը գտնուի հարիւր քայլ գետի արեւելք վերողքերէ երեք արձանագրութիւններէն, այսինքն, Գանձուց Դրան (տճ. Խաղին — Գաւիտու) վերի կողմը. 17 տող, լաւ մնացած : Որինակեց եւ հրատարակեց Շուշց (ԺԶ) : հրատարակեց Լեյլը, եւ մեկնեց Մորզման (թ. ի) :

1. Այս արձանագրութիւն խիստ նման կը գտնուի վերողքերէն հեռ (թ. Թ) : Անշուշտ սլաւամբ կրկին անգամ թուագրուեր է :

2. Ըստ Պ. Սէյսի Ռասամ այս արձանագրութիւնը գրումած է Արամ Ալաւ անուանով սէկուն առնէն : Այս Արամ Ալաւն է Սիմոն Ֆերճուլեանի հայրը կամ թերեւս պապը : Ասորք նոյն արձանագրութիւնը են չորս Դէյրոյ ջանաց գնեւ Զերճուլ — օղու Արամ Աղայէն :

ԻԲ. Երեք քառորդ Հայոց Արտամէս աւանի հարաւ — արեւմտեան կողմը, որ վաճէն 1 1/2 ժամ հեռու է, յայնկոյս ջրոյն Շամիրամայ, առանձնացեալ կարմազոյն ժայռի մը քարակոյտի վերայ, զոր կ'առնուան Գլըլ — Դաշ, կարմիր Գար: Տասնէնչորս տող բաւական լաւ մնացած: Օրինակեց և հրատարակեց Շուլց (Թ. ԺԹ): Հրատարակեց Մորզման և մեկնեց (Թ. Ը): Ընկերակիցս սորա լուսանկարն հանեց:

ԻԳ. Նոյն տեղերը, առանձնացեալ քարի հատորի մը վերայ, բայց յայնկոյս Շամիրամայ ջրոյն: Երեք տող երկազիր տեսակէն, անջինջ մնացած: Օրինակեց և հրատարակեց Շուլց (Թ. ԺԸ): Հրատարակեց և մեկնեց Մորզման (Թ. ԻԹ): Ես ևս օրանակեցի և ուղեկիցս սորա լուսանկարը հանեց:

ԻԴ. Ռատամի բնծայութեամբ քարի մը վերայ: Ութ տող խիստ լաւ վիճակի մէջ: Առաջին անգամ հրատարակեց և մեկնեց Պ. Սէյա կաղապարածի մը վրայէն:

ԻԵ. Սուրբ Նշան վանքի մէջ (տես Թ. ԺԴ): Գարի մը վերայ որ եկեղեցւոյ մասութեան մի մէջ իբր սեղանի մը ծառայէ: Վեց տող բաւական լաւ մնացած:

Օրինակեց և հրատարակեց Շուլց (Թ. ԻԸ): Օրինակեց նաեւ Լեյէրդ և Հ. Ներսէս վ. Սարգիսեան (Թ. Գ): Հրատարակեց և մեկնեց Մորզման (Թ. ԺԹ):

ԻԶ. 1. Նոյն վանքը 4 ոտք, 9 բլծաշափ երկայն և 1 ոտք լայն քարի մը վերայ, զոր ազուցած են եկեղեցւոյ արեւմտեան պատին մէջ, դրան աջակողմը: Եօթը տող լաւ մնացած: Օրինակեց և հրատարակեց Շուլց (Թ. ԻԹ): Դարձեալ օրինակեց և հրատարակեց Հ. Ներսէս վ. Սարգիսեան (Թ. Ա): Օրինակեց նաեւ Լեյէրդ և Ռատամի կաղապարեց: Հրատարակեց և մեկնեց Մորզման (Թ. ԺԷ):

ԻԷ. 2. Դարձեալ նոյն վանքին, եկեղեցւոյ գաւթին ձախակողմը. Ս. Սիոնի եկեղեցւոյն կամ մատրան իբր վէմբար կը ծառայէ: Վեց տող, խիստ լաւ մնացած: Օրինակեց և հրատարակեց Շուլց (Թ. ԻԷ), և Հ. Ներսէս վ. Սարգիսեան (Թ. Բ):

հրատարակեց և մեկնեց Մորզման (Թ. ԺԸ): Ես ևս օրինակեցի:

ԻԸ. 3. Նոյն վանքը, սրահի մը դրան վերի սեմին վերայ, որ կը ծառայէ իբր ցորեննոց. այս սրահը կը գտնուի առաջին եկեղեցւոյն աջակողմը: Վեց տող խիստ լինջուած: Կաղապարեց Ռատամ. հրատարակեց և մեկնեց առաջին անգամ Պ. Սէյա (Թ. ԻԶ, 3):

ԻԹ. Դարախան քրդաց հանգրուանի մէջ, Պանտումահի գետակին ալ կողմը, Արճիշի խորշին մօտ. բազալիդ կոտորի մը վերայ, որ գրեթէ 2 մետր երկայն և 45էն 50 հարիւրորդամետր լայն է: Տասնէնչորս տող երկազիր տեսակէն: Առաջին անգամ հրատարակեց և մեկնեց Պ. Սէյա (Թ. ԻԷ): Ես օրինակեցի և ուղեկիցս լուսանկարն հանեց:

ԻԸ. Սիզգէ գիւղի մէջ (տես Թ. Ժ) քարի մը վերայ եկեղեցւոյ մասորի վերայ: Տասնէնքու տող բաւական լաւ մնացած: Օրինակեց և հրատարակեց Շուլց (Թ. ԻԲ): Կաղապարեց Ռատամ. հրատարակեց և մեկնեց Մորզման (Թ. ԺԱ) և Պ. Սէյա, որ առաջին երեք տողերը առած է Շուլցի օրինակէն և միւսները Ռատամի կաղապարածէն:

ԻԹ. Աղթամար կղզւոյ մէջ. գորշադոյն քարի մը վերայ, որ առջուած է երկանտքարի ձևով: Շուլց դայս տեսած է եկեղեցւոյ մէջ նոյնպէս Լեյէրդ և Դէյրու: Հ. Ներսէս վ. Սարգիսեան տեսած է դրուած եկեղեցւոյ հարաւային դրան քովը: Առձանագրութիւնն է քարին երկու կողմը. առաջ տող մէկ երեսին վերայ և 12 տող միւսին: Օրինակեց և հրատարակեց Շուլց (Թ. Ի և ԻԱ) և Հ. Ներսէս վ. Սարգիսեան (Թ. Թ և Է): Օրինակեց նաեւ Լեյէրդ, հրատարակեց և մեկնեց Մորզման (Թ. Ժ և ԹԴ) Պ. Սէյա այսպէս կը թուարդէ ԻԹ, Ա և Բ:

Լ. Եազըլը — Դաշ քրդաց հանգրուանի մէջ որ կ'իյնայ 10 հազարամետր Դաղար գիւղի հիւսիս — արեւելեան կողմը, Արարատայ Բաղրեւանդ գաւառի մէջ. քարէ տախտակի մը վերայ որ կոչուի Եազըլը — Դաշ և իւր անուամբ կը կոչուի նաեւ լեռը և քրդաբնակ

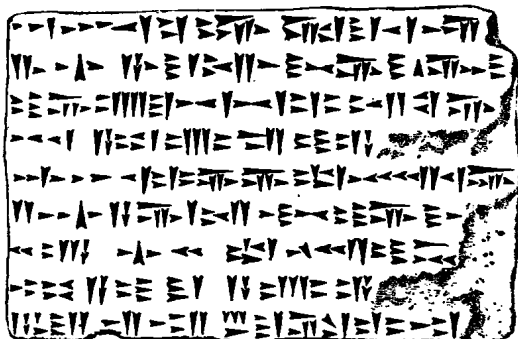
հանգրուանի: Երեսուն և ինն տող, խիստ լաւ
մնացած: Հրատարակեց, Հ. Դեռնդ վ. Ալի-
շան, Այրարատ. էջ 539: Օրինակեց և
հրատարակեց Շուշ (Թ. ԽԲ): Օրինակեց,
հրատարակեց և մեկնեց Մորզման (Ժ. ԻԴ)
և Լուի Ռոբերտ:

ԼԱ. վանայ Ս. Պետրոս և Ս. Պօղոս ե-
կեղեցեաց մէջ: Այս եկեղեցիք իրարու կից
են և շատ հին, ասոնց առջեւ շինած են
նոր գուլթ մը: Ազուցուած է կողմակի դրան
քովը, 30 տող, խիստ ջնջուած: Օրինակեց
Լեյէրդ. առաջին անգամ հրատարակեց և
մեկնեց Պ. Սէյս:

ԼԲ. Նոյն տեղը նոյն եկեղեցւոյ մէջ,
երկու եկեղեցիքը իրարու հետ հաղորդող

դրան մը վերայ. 10 տող բաւական լաւ պա-
հուած: Օրինակեց և հրատարակեց Շուշ
(Թ. ԼԹ). օրինակեց Լեյէրդ, կաղապարեց
կլետրն զօրավարը: Հրատարակեց և մեկնեց
Մորզման (Թ. ԻԿ). ես ևս օրինակեցի: Պ.
Սէյս հրատարակած է օրինակութիւն և մեկ-
նութիւն մը, Անցելոց Յիշատակարանաց մէջ.
Նոր Շար հա. Ա. էջ 163 (Records of
the Past):

ԼԳ. Ի Բաշու, Արածանոյ. (Մուրատ
Չայ) ալ տփունքը, քանդակուած ժայռի մը
վերայ, զոր շրջապատած են հին ամրոցի մը
աւերակներ. 28 տող, բաւական լաւ մնա-
ցած: Օրինակեց և հրատարակեց Լեյէրդ,
Հրատարակեց և մեկնեց Մորզման (Թ. ԻԷ):

Քեհտարձան Հասանգալիի մօտ.

ԼԴ. Ի Յոյակերտ (տն. Գաշպուտուն,
այսինքն Քարաքիթ), Գարագոյունլու (Սև ոչ-
խարաւոր) պարսկաբնակ զիւղի դիմաց բլրի մը
վերայ, որ վերջին ստորոտ է Մասեաց, ա-
ւերակ բերդի մը մօտ, յղկուած ապառաժի
երեսը: Քսանկորս տող վեց տեղէ աւելած:
Յոյակերտի արձանագրութիւնը առաջին ան-
գամ գտաւ, օրինակեց և հրատարակեց Սմա-
տեան Մետրոպ վարդապետ Այրարատ օրա-
գրի մէջ 1870ին: Ուրիշ արձանագրութիւն
մի ևս գտաւ Ի Գարագոյունլու քէստներ և
օրինակելով հրատարակեց Ս. Պետրոսբուրգի
գիտութեան կայսերական Ակադեմիոյ թեր-
թին մէջ: Վերոյգրեւել երկու արձանագրու-

թիւնքը հրատարակեց և մեկնեց Մորզման
(Թ. ԻԶ և ԽԸ): Պ. Սէյս դարձեալ հրա-
տարակեց այս արձանագրութիւն Միւսեոնի
(Museon) մէջ 1883ին, լուսանկարի մը
վրայէն, զոր իրեն տուած էր Պ. Պատկա-
նեան. երբորդ անգամ մի ևս հրատարակեց
(Ասիական օրագրին մէջ 1888) նոյն ԼԴ
թուահամարով: Յոյակերտի արձանագրու-
թիւնը հրատարակեց նաև Հ. Դեռնդ. վ.
Ալիշան. Այրարատ. էջ 488:

ԼԵ. Հասանգալէի մօտ. Երասխայ ձախ-
կողմեան օժանդակի Բասեն — գետոյ հսկային
մէջ, Կարնոյ արեւելեան կողմը, քարի մը
վերայ, ինն տող լաւ մնացած: Քեհտարգրե-

կարգացողը այս արձանագրութեան համար կ'ըսեն թէ վանայ կողմանց Մանաւազ թաւարի ապարանից շինութեան յիշատակ է ։ Գտաւ և օրինակեց հնախոյնն և արեւելադէտն Մ. Սոյսի, և հրատարակեց իւր ճանապարհորդութեան մէջ « Voyage autour de la mer Morte » նոյնը հրատարակեց նաև Հ. Ղևոնդ. վ. Ալիշան. Այրարատ, էջ 26 ։

ԼԷ. Ի. Մշոյ գաշտը, գերեզմանատան մը մէջ. քարի մը երկու երեսաց վերայ ։ Ճառը տող մէկ երեսը և առանձնէկ միւս. ամբողջ, քիչ շատ սկիզբները չնշուած ։

Գտաւ և կազապարեց կլէտն զօրավարը ։ Հրատարակեց և մեկնեց առաջին անգամ Պ. Սէյս, կազապարածին վրայէն, որ կը պահուի Բրիտանական Միւսէոնի մէջ ։

ԼԶ. Այրարատայ կոտայք գաւառի Էլտո գիւղի մօտ հովտի մը մէջ, առան տող լաւ մնացած ։ Գտաւ, օրինակեց և հրատարակեց Մեհրոպ վարդապետ (այժմ արքեպիսկոպոս) Սմբատեան, Մոսկուայի Համբաւաբեր լրագրի մէջ ։ Նոյնը հրատարակեց նաև Հ. Ղևոնդ վ. Ալիշան. Այրարատ, էջ 290. Մորզման հրատարակեց և մեկնեց (Թ. ԼԱ. Սէյսի, Թ. Գ. Շուլցի) ։

ԼԷ-ԽԴ. վանայ քարաւերին, խոռոչոյ պրեքուն մէջ, պրեքը տանող սահողոց երկայնութեամբ, մուտքի ձախակողմը, աջակողմը և վրան ։ Ութ տախտակաց վերայ ։

Ա. Մանկոց վերին կողմը բարձր, ժայռին հարաւային երեսը ։ Քառասուններէ տող, վերջին և առաջին տողերէն զատ միւսները բաւական լաւ մնացած (Թ. ԼԷ. Սէյսի, Թ. Գ. Շուլցի) ։

Բ. Մանկոց մէջտեղը, 57 տող, վերնոյն նման վիճակի մէջ (Թ. ԼԲ. Սէյսի, Թ. Գ. Շուլցի) ։

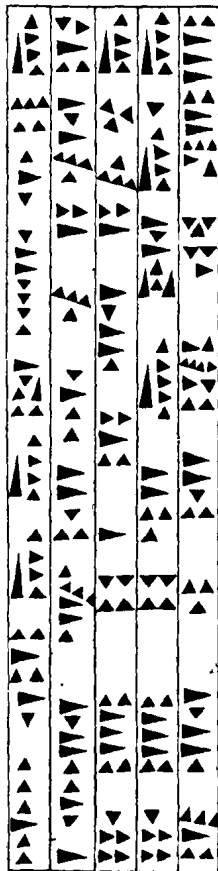
Գ. Մանկոց վարի մասը, 74 տող նոյն պիսի վիճակի մէջ (Թ. ԼԹ. Սէյսի, Թ. Գ. Շուլցի) ։

Դ. Ժայռին աջակողմեան անկեան պարտաւորութիւնը մը վերայ, 84 տող, լաւ մնացած (Թ. Խ. Սէյսի, Թ. Ե. Շուլցի) ։

Ե. Վերոյգրելոյն և պրեքուն զրան մէջ, փեղը, ժայռին հարաւային երեսին վերայ, 84

տող, բաւական լաւ մնացած (Թ. ԽԳ. Պ. Սէյսի, Թ. Զ. Շուլցի) ։

Զ. Դրան վերի կողմը. ըստ Շուլցի հոսկային բազմաթիւ տողեր, բայց այնպէս մաշած վիճակի մէջ, որ հազիւ քսան տող կարողացեր է օրինակել (Թ. ԽԱ. Պ. Սէյսի, Թ. Է. Շուլցի) ։

Քեհապաճեան Մարմաշինու մօտ.

Է. Դրան ձախակողմը (Թ. ԼԲ. Պ. Սէյսի) ։

Ը. Դրան աջակողմը, զուրս ցցուած ժայռի

մը վերայ, 20 սող, շատ լաւ մնացած (թ. ԼԴ. Պ Սէյսի, թ. Ը. Շուլցի)։ Մորդման մեկնեց վերոյգրեւելը։

ԽԵ. Վանայ Սուրբ Սահակ եկեղեցւոյ մէջ, քարի մը վերայ որ խորանի տակն է, 40 սող քիչ շատ ջնջուած սկիզբները և վերջերը։ Օրինակեց Լէյէրդ, հրատարակեց և մեկնեց առաջին անգամ Պ. Սէյս։ Նոր մեկնութիւն մի ևս նոյն իմաստունն հրատարակեց Անգլոյց Բիշոփականաց մէջ. Նոր Շար հտ. Դ, էջ 444։

ԽԶ. Նոյն եկեղեցւոյ մէջ պատին ապուցուած քարի մը վերայ, 17 սող, վերինէն աւելի ջնջուած։ Օրինակեց Լէյէրդ, հրատարակեց և մեկնեց առաջին անգամ Պ. Սէյս։

ԽԷ. Աղեքսանդրապոլէ գրեթէ 8 հազարամետր հեռու, Ղանլընա գիւղի և Մարմաշինու մօտ, Ախուրեանի հովտին մէջ. հինգ սող խիստ լաւ վիճակի մէջ։ Գտաւ և հրատարակեց Գէտտներ Ս. Պետրուրգի Ժողովածոյք ասիական թերթի մէջ Դ. էջ 675. Նոյնպէս Ս. Պետրուրգի Ակադեմիոյ թերթին մէջ հտ. Է, էջ 378։ Հրատարակեց և մեկնեց Մորդման (թ. ԽԶ), և Պ. Սէյս (թ. ԽԸ) և Ստան. Գիւլարդ։ Հրատարակեց նաև Հ. Ղեոնդ Վ. Ալիշան. Շիրակ, էջ 154։ Հայագի բանաստեղծներէն

մին կ'ընթերցուէ՝ Միկնուս, Էրան, Խակիկոյ, Շատաշան անուանքն այս արձանագրութեան մէջ։

ԽԸ. Վանայ Ս. Պետրոս և Ս. Պօղոս եկեղեցւոյ մէջ (սեռ թ. ԼԱ) խորանի ձախակողմեան⁽¹⁾ աւանդատան ճակտի վերայ 34 սող, բաւական ջնջուած։ Օրինակեց և հրատարակեց Շուլց (թ. ԼԸ), և Հ. Նեբուէս Վ. Սարգիսեան (թ. Ե)։ Օրինակեց Լէյէրդ, կաղապարեց Էլեւտըն. հրատարակեց և մեկնեց Մորդման. ես ևս օրինակեցի։

ԽԹ. Վանայ քարալերին հարաւակողմի, քարայրի մը մէջ, զոր թուրք խազիմէ Գափուստա կ'անուանեն, այսինքն՝ Գանձուց Դուռն, որոյ վերայ Հայք քանդակած են խոշորաձև խաչ մը. 29 սող է, բաւական լաւ մնացած։ Օրինակեց և հրատարակեց Շուլց (թ. ԺԲ), կաղապարեց Դէյրլը, հրատարակեց և մեկնեց Մորդման (թ. Խ). օրինակեց Լէյէրդ, օրինակեց և հրատարակեց Հ. Նեբուէս Վ. Սարգիսեան (թ. Զ)։ Լուի Բորեբա ևս մեկնելով հրատարակեց։

Շարայայտելի

1. Խորանի աջակողմեան աւանդատան ճակտի վերայ ևս կայ մի այլ արձանագրութիւն. բայց այնպէս աւրուած՝ որ օրինակել անհնար է։

ԱՐԱՔՍ ՀԱՆԴԵՍ

ՍՏԱՅԱՆՔ շնորհակալութեամբ Արաքսի 1895 տարւոյ առաջին գիրքը, որոյ վերայ կարեւոր կը համարէնք փոքրիկ տեղեկութիւն մի տալ Բագմալիպի այն ընթերցողաց, որք չեն տեսած զայն, զուցէ մօնը և ոչ անունը լսած այս կարեւոր հանգիսիս։

Սա կը հրատարակուի Ռուսաստանի մայրաքաղաքի մէջ՝ ի Պետրուրգ, ընդ խմբագրութեամբ տէր Ս. Գուլամիրեանց, տարին երկու անգամ։ Խորաքանչիւր հատորոյ ստ-

ւորական ստուարութիւնն է տասներկու ութ թածալ թերթ՝ նկարուց առանձին քարտէսներէն զատ. իսկ վերջին հատորը կազմուած է քսան թերթերէ։ Այս՝ հանդիսիս արտաքին նկարագիրն է։

Գալով ներքնոյն, «գրական եւ գեղարուեստական պատկերազարդ հանդէս» մ'է այն։ Եւ արդարեւ հաւատարիմ մնալով իւր «գրական» կողման՝ յոյժ շահեկան յօդուածներ կը ներկայացնէ նա մեզ։ Մասնաւորե-